

חסידים ושבתאים אנשים ונשים

עדה רפפורט-אלברט

מרכז זלמן שזר

עדה רפפורט-אלברט

חסידים ושבתאים, אנשים ונשים

עדה רפפורט-אלברט

חסידים ושבתאים, אנשים ונשים

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

עריכה: עמנואל אטקס ודוד אסף
הפקה והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות
בית שלום עליכם
הקתדרה למדעי היהדות על שם סר אייזיק וולפסון, אוניברסיטת תל-אביב

מסת"ב 8-317-227-965-978

מספר קטלוגי 185-645

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תשע"ה
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני
או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

7	עמנואל אטקס ודוד אסף על מפעלה המחקרי של עדה רפפורט־אלברט
23	פרק ראשון התנועה החסידיית אחרי שנת 1772: רצף מבני ותמורה
86	פרק שני שני מקורות לתיאור נסיעתו של ר' נחמן מברסלב לארץ ישראל
95	פרק שלישי "קטנות", "פשיטות" ו"איני יודע" של ר' נחמן מברסלב
126	פרק רביעי הגיוגרפיה עם הערות שוליים: סיפורי שבחים וכתבי היסטורית בחסידות
171	פרק חמישי "איזה שאלות ותשובות על דרך שאלתיאל ויהודע": סגוריה משכילית על החסידות בכתב יד עלום שם מבית מדרשו של אליעזר צבי צווייפל
223	פרק שישי על הנשים בחסידות: ש"א הורודצקי ומסורת הבתולה מלודמיר
255	פרק שביעי על מעמד הנשים בשבתאות
440	פרק שמיני 'דבר מה אל המין הנשי': כתב יד גרמני־יהודי מחוג מאמיני יעקב פרנק בפראג במפנה המאה התשע־עשרה
492	פרק תשיעי גליקל האמל כאלמנה
505	אחרית דבר
509	מקום פרסומם הראשון של המאמרים
511	מפתח שמות אישים

על מפעלה המחקרי של עדה רפפורט-אלברט

ב־17 במאי 1969, שלח חוקר החסידות והקבלה פרופסור יוסף וייס, שלימד אז בלונדון, מכתב, אחד מרבים, לפרופסור גרשם שלום בירושלים. כדרכו דן וייס עם מורו ורבו בדברי תורה ומחקר, והנושא שהעסיקו הפעם היה ספר ביבליוגרפי חדש על חסידות ברסלב. אגב הילוכו התעכב וייס על פרט מסוים וציין: 'והדבר עולה בקנה אחד עם דברי תלמידתי החשובה עדה רפפורט האומרת עפ"י סימנים אחרים ש"סדר הנסיעה" נכתב תחילה והפרק שבחיי מוהר"ן בא להוסיף על זה כמה פרטים נוספים'¹.

'תלמידה חשובה' זו, ישראלית צעירה, שבקיץ 1965, לאחר סיום שירותה הצבאי, נרשמה ללימודים באוניברסיטת קולג' בלונדון (UCL), היא פרופסור עדה רפפורט-אלברט, ששלוש שנים לאחר מכן (1968) סיימה בהצטיינות את לימודי התואר הראשון בהיסטוריה יהודית. מאז ועד היום, ובמשך כארבעה עשורים של פעילות אקדמית ענפה, עדה היא לא רק חוקרת מוערכת ואהובה, אלא גם מי שתרמה תרומה חשובה ופורצת דרך לעיצוב פני המחקר החדש בשני תחומים עיקריים: החסידות, בעיקר בשלב המעבר מחבורה לתנועה, אך גם בחקר חסידויות ברסלב וחב"ד; עולמה הדתי של האישה היהודייה בתוך השבתאות והחסידות, והיחס בין מיסטיקה למגדר. ספר זה – המכנס את מבחר מחקריה הפזורים בשפה העברית (בתוספת מאמר אחד שתורגם מאנגלית) – משקף את הישגיה המחקריים בכל אחד מן הנושאים הללו והוא מוגש לה כאות של הוקרה וידידות לרגל פרישתה מהוראה פעילה.

החסידות בראשיתה

במשך שנות דור היה מוסכם על הכול, הן על ספרות המחקר הן על ההיסטוריוגרפיה החסידית, כי הבעש"ט, מייסדה של החסידות, היה גם מנהיגה היחיד וכי הוא זה שמיינה את תלמידו המובהק, ר' דוב בער המגיד ממזריץ', ליורשו. לאחר מות המגיד חלה תמורה רעיונית וחברתית שהתבטאה בפיצול ההנהגה, כאשר אחדים מתלמידי המגיד החלו להנהיג, איש איש במקומו, את עדת החסידים הקשורה בו. ערעור תמונה זו והעמדת תפיסה חדשה באשר למבנה הארגוני של תנועת החסידות בדורותיה הראשונים עומדים במרכז המאמר הפותח את הקובץ. הממצאים והתובנות העולים ממאמר זה הפכו זה מכבר למוסכמות המונחות ביסוד המחקר החדש של החסידות והם ממחישים את הפוריות שיש בשילוב של היסטוריה חברתית והיסטוריה אינטלקטואלית.²

1 נועם זוף (מהדיר), גרשם שלום ויוסף וייס, חליפת מכתבים, 1948–1964, ירושלים תשע"ב, עמ' 381. 'דברי' עדה נדפסו בשנת 1971 במאמרה 'שני מקורות לתאור נסיעתו של ר' נחמן מברסלב לא"י', קריית ספר, 46 (תשל"א), עמ' 147–153.

2 'התנועה החסידיית אחרי שנת 1772: רצף מבני ותמורה', ציון, נה (תש"ן), עמ' 183–245; נדפס שוב: דוד

בחינת עולמם של בני החוג, שפעלו בסביבתו הקרובה של הבעש"ט ועמם ניהל שיג ושיח, מצביעה על כך שמדובר באישים בעלי שאר רוח ויכולות מיסטיות, מעין אלה שבהן ניתן גם הבעש"ט. הללו, אף על פי שהושפעו מן הבעש"ט עמוקות, לא ראו בו מנהיג יחיד, דוגמת הצדיק החסידי המאוחר, אלא לכל היותר ראשון בין שווים. גם להנחה שהבעש"ט מינה את המגיד כיוורשו אין יסוד במקורות התקופה, מה גם שעברו שנים אחדות מאז מות הבעש"ט ועד שנוסדה הוצר החסידית בראשותו של המגיד ממזריץ'. הניסיון להסביר חלל זה ב'מלחמת ירושה', שבה נטלו חלק כביכול ר' יעקב יוסף מפולנאה ור' פנחס מקורץ, מוקשה גם הוא: האם יכלו תלמידי הבעש"ט להתעלם מ'צוואתו', שעל פיה המגיד ימלא את מקומו?

קשיים אלה ואחרים מתפוגגים אם מכירים בכך שהבעש"ט לא היה מנהיג ריכוזי שמינה לעצמו יורש, וכמותו גם המגיד לא היה מנהיג יחיד שירש את הבעש"ט. אף על פי שהיה הבולט בין האישים שהושפעו מהבעש"ט, היה המגיד רק אחד מכמה מנהיגים שפעלו בז'מנית. עלייתו למנהיגות, שנים אחדות לאחר מות הבעש"ט, הייתה ספונטנית והתבססה על כריזמה אישית והערצת תלמידים, שלימים יהיו מנהיגי הדור הבא של החסידות. לא זו בלבד שכמה מקורבים ותלמידים אחדים של הבעש"ט פעלו כמנהיגי חסידים במקביל למגיד ולא סרו למרותו, אלא שגם כמה מתלמידי המגיד, כמו ר' אהרן 'הגדול' מקארלין, החלו להנהיג עדה חסידית עוד בימי חייו. המסקנה המתבקשת היא:

החלוקה הכרונולוגית המקובלת והנוחה לשלושה 'דורות' בהנהגה החסידית, כלומר 'לדור' הבעש"ט, 'לדור' המגיד ולדור' תלמידיו, היא חלוקה שרירותית ומטעה למדי. 'הדורות' חפפו זה את זה במידה רבה, ו'דור' תלמידי המגיד, שהחל עוד בחיי המגיד, ודאי שקשה להפרידו מ'דור' המגיד, שלא נמשך אלא בין שש שנים לשתיים-עשרה שנים בלבד.³

ערעור נוסף על דימוי המגיד כמנהיג יחיד וריכוזי יש בעובדה שבמזריץ' לא נוצר מנגנון פיקוח על 'סניפיה' של התנועה. אמנם, תלמידי המגיד, שהפכו למנהיגים בזכות עצמם, הוסיפו לראות בו את רבם, אך לא הרבו לבקרו ולא ביקשו את הדרכתו בכל הקשור לניהול השוטף של עדותיהם. כללו של דבר:

הבעש"ט והמגיד פעלו אפוא שניהם בתוך מסגרת הנהגה לא-ריכוזית, שהמבנה המפוצל של החסידות אחרי שנת 1772 הוא המשכה הטבעי. דווקא קיומה של מסגרת מעין זו בימי הבעש"ט והמגיד הוא שמנע משברים חריפים בהנהגה אחרי מות הבעש"ט בשנת 1760 והמגיד בשנת 1772... שהרי רשת של מנהיגים, איש איש ואנשי שלומו, פעלה כבר בימי חייהם.⁴

אכן, במפנה המאות 18-19 חל שינוי במבנה הארגוני של החסידות. ואולם לא היה זה מעבר מ'הנהגה שושלתית-ריכוזית להנהגה שושלתית מפוצלת', אלא דווקא התמסדותה של הנהגה

אסף (עורך). צדיק ועדה: היבטים היסטוריים וחברתיים בחקר החסידות, ירושלים תשס"א, עמ' 210-272.
 המאמר נדפס גם בגרסה אנגלית: 'Hasidism after 1772: Structural Continuity and Change', Ada Rapoport-Albert (ed.), *Hasidism Reappraised*, London 1996, pp. 76-140
 3 'התנועה החסידית אחרי שנת 1772', עמ' 232.
 4 שם, עמ' 235.

כריזמטית, מפוצלת ולא-תורשתית. הנהגה זו שינתה את פניה בהדרגה ולאורך המאה ה-19 יצרה רשת מסועפת של שושלות צדיקים שמקימות מבנה שושלת-ריכוזי בתוך כל עדה. בהמשך המאמר נדונה התשתית הרעיונית שתמכה במציאות החברתית המשתנה של החסידות. הרעיון המארגן, שמקורו בקבלת האר"י, מניח שלגשמת הצדיק ולגשמות החסידים הקשורים בו יש שורש משותף. בימי צמיחת החסידות הותאם רעיון דטרמיניסטי זה למבנה המפוצל של ההנהגה, תוך שהוא מותיר 'מרחב מחיה' לכל אחד מן הצדיקים, ובלשונה של עדה: 'כל צדיק וצדיק מסוגל לקרב, לתקן ולהעלות רק את הגשמות הפרטיות השייכות לשורש נשמתו, והוא מותיר כר פעולה נרחב לצדיקים אחרים, שנשמותיהם גזורות משורשים אחרים'.⁵ רעיון זה גם סיפק צידוק לחסידים חדשים שנדרו בין חצרות הצדיקים כדי למצוא את הצדיק המסוים שהם משורש נשמתו, ובה בשעה אפשר לצדיקים להרחיק מעליהם חסידים בעלי נשמות 'זרות'. בחלקו האחרון דן המאמר בשאלה, מתי וכיצד התפתחה בחסידות, המפוצלת לעדות רבות, תודעה של זהות משותפת. בעניין זה קובעת עדה כי –

רק בשנות השבעים והשמונים של המאה [ה-18] מסתמנת לראשונה הזהות הקולקטיבית התנועתית של החסידות, וזאת דווקא בשעה שמתגבשות בה גם הזהויות הפרטיקולאריות של מרכיביה. שני תהליכים אלה, השואבים תאוצה זה מזה, אינם אלא מגילויי התודעה העצמית המתעוררת והמתחדדת כתגובה לגירוי החיצוני של הפולמוס המתנגדי.⁶

המשמעות החברתית של התפתחות זו מומחשת באמצעות השוואה בין שני סיפורי התקרבות לחסידות: שלמה מימון מכאן, ונתן שטרנהרץ, תלמידו של ר' נחמן מברסלב, מכאן. בעוד שההרפתקה החסידית של מימון – גם אם הייתה קצרת ימים – לא יצרה משבר משפחתי, הרי שהתקרבותו של ר' נתן לר' נחמן הייתה כרוכה במהפך תודעתי ובזעזוע חברתי, שהתבטא בלחץ משפחתי כבד שהוביל לכידודו ולגיתוקו מסיבתו המתנגדית הקודמת. התגבשותה של תודעת זהות משותפת לכלל העדות החסידיות וראייתן את עצמן כמעין 'תנועה', הייתה תגובת נגד למאבקם של המתנגדים בכלל החסידים, ללא הבדל מנהיג או עדה. באופן פרדוכסלי, דווקא בנסיבות אלה גבר גם הצורך בבידול פנימי ובשרטוט הגבולות בין מרכיביה הפרטיקולריים של התנועה. ובלשונה של עדה:

התגבשות ה'פנים' החסידי כחטיבה מוגדרת, בלחץ הפולמוס מבחוץ, הובילה בהכרח לחידוד תודעתה העצמית של חטיבת ה'פנים' כתופעה מורכבת, ולהיבדלותם השיטתית והמודעת של מרכיביה זה מזה.⁷

לתרומתה של עדה למחקר החסידות בימי צמיחתה יש להוסיף גם את מאמרה באנגלית 'אלוהים והצדיק כשני מוקדי הפולחן החסידים'.⁸ במאמר זה חולקת עדה על תפיסת הדקקות החסידית כפי

5 שם, עמ' 260.

6 שם, עמ' 264.

7 שם, עמ' 268.

8 'God and the Zaddik as the Two Focal Points of Hasidic Worship', *History of Religion*, 18

שהוצגה במאמרו הקלאסי של גרשם שלום, ומראה שהדבקות בצדיק הופכת לנקודת התלכדות חברתית משמעותית, שמייחדת את החסידות מכל זרם 'חסידים' אחר שקדם לה (כגון החסידים המקובלים). אמנם, הבעש"ט וחוגו דומים בגישתם האליטיסטית לחסידים 'הישנים', אך מסוף המאה ה־18 ואילך, שעה שמוסד הצדיק כבר התבסס היטב, אין עוד 'סתם' חסיד, אלא רק חסיד של רבי מסוים. הדבקות בצדיק היא הדרך החדשה לדבוק באל.

חסידות ברסלב

במחקריה על תולדות החסידות גילתה עדה עניין מיוחד בחסידות ברסלב, שעליה היא גם כתבה את עבודת הדוקטורט שלה. עיקרה של עבודה זו הוקדש לבירור התגבשותה של מנהיגות חסידית ללא צדיק.⁹ השפעתו של יוסף וייס, מורה המובהק של עדה, שעסק רבות בחסידות ברסלב, ניכרת במחקריה שלה, שמשלבים, כדרכה, היסטוריה חברתית ורעיונית, ומתאפיינים בלמדנות, מעוף ומבט מקורי.

בין מחקרי ברסלב של עדה בולט מאמר באנגלית (שלא נכלל בקובץ זה) על מנהג הווידוי בחוגו של ר' נחמן. מנהג זה, של וידוי בפני הצדיק כדרך של כפרה על חטאים (בעיקר חטאים מיניים), נחשב מאוחר יותר לאחד מסמלי הזהות הברסלבית, אך הפך מושא לביקורת בשל דמיונו לטקסי התשובה הנוצריים. בעוד המסורת היהודית, כפי שהתגבשה בדורות שקדמו לחסידות, ראתה בתלמיד חכם שבפניו נמסר הווידוי, מעין מדריך היודע להנחות את המתוודה בדבר ה'תיקונים' שעליו לעשות כדי לזכות בכפרה, המסורת הברסלבית קבעה שבעצם הווידוי בפני הצדיק יש משום כפרה על החטא. מליקוט המקורות הברסלביים מתברר, כי היה זה ר' נחמן עצמו שהפסיק מנהג זה, עוד קודם שעבר לברסלב (1802), ואפשר להניח שהדבר קשור בביקורת כלפיו מצד צדיקי זמנו.¹⁰

מאמר נוסף מברר את משמעותם וגלגוליהם של כמה מושגים שרווחו בתודעתו העצמית של ר' נחמן: 'קטנות', 'פשיטות' ו'בחינת איני יודע'.¹¹ 'גדלות' וקטנות' משמשים בהגות החסידית כדי לתאר שני קטבים בעולמו הרוחני של הצדיק: הדבקות האקסטטית באל מכאן, וה'נפילה' ממצב זה מכאן. מצב ה'קטנות' נתפש כרע הכרחי משני טעמים: הדבקות המתמדת אינה אפשרית לבשר ודם, ולפיכך ניתן לראות בנפילה מעין ירידה לצורך עלייה; מצב ה'קטנות'

Gershon D. Hundert (ed.), *Essential Papers on*: המאמר נדפס שוב: (1979), pp. 296–325

Hasidism: Origins to Present, New York 1991, pp. 299–329

9 'The Problem of Succession in the Hasidic Leadership with Special Reference to the Circle of R. Nachman of Braslav', A Thesis presented for the degree of Doctor of Philosophy at the University of London, 1974, 491 pp.

10 'Confession in the Circle of R. Nahman of Braslav', *Bulletin of the Institute of Jewish Studies*, 1 (1973–1975), pp. 65–96
מברסלב, תל אביב תשמ"א, עמ' 378–379.

11 "'קטנות', 'פשיטות' ו'איני יודע' של ר' נחמן מברסלב', *Studies in Jewish Religious and Intellectual History. Presented to A. Altmann*, Alabama 1979 עמ' ז-לג.